

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССУАЛ ИСБОТЛАШДА ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МУАММОЛАРИНИ АНИҚЛАШДА МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ ВА ҚОНУНЧИЛИГИ

Саломов Шохзод Рахмон ўғли

Қашқадарё вилояти Яккабоғ тумани ИИБ ТҚХ ТҚКГ тезкор вакили.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23070389>

Аннотация. Ушбу мақола жиноят процессуал исботлашда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш билан боғлиқ ҳуқуқий ва амалий муаммоларни таҳлил қилади. Тезкор-қидирув чоралари орқали олинган далиллар кўпинча жиноят исботлаш жараёнининг асоси бўлиб хизмат қилади. Бироқ, бу жараёнда қонунийлик, адолат ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ муаммолар юзага келади.

Статистик маълумотларга кўра, Германияда жиноят ишлари бўйича исботлаш жараёнида тезкор-қидирув фаолиятидан олинган далиллар тахминан 30-40% ҳолларда қўлланилади. Бироқ, ушбу далилларни судда қонуний ва ҳаққоний усулда қўллашда қийинчиликлар мавжуд.

Калит сўзлар: тезкор-қидирув фаолияти, жиноят процессуал исботлаш, қонунийлик, адолат ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, далиллар.

Абстрактный. В данной статье анализируются правовые и практические вопросы, связанные с использованием результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовно-процессуальных доказательствах. Доказательства, полученные в ходе следственных мероприятий, зачастую служат основой процесса уголовного преследования. Однако в этом процессе возникают проблемы, связанные с законностью, справедливостью и защитой прав человека. По статистике, в Германии при доказывании уголовных дел доказательства, полученные в ходе следственных действий, используются примерно в 30-40% случаев. Однако существуют трудности с использованием этих доказательств в суде законным и правдивым образом.

Ключевые слова: оперативно-розыскной деятельности, уголовно-процессуальное доказывание, законность, справедливость и защита прав человека, доказательства.

Abstract. This article analyzes the legal and practical issues related to the use of the results of rapid-research activities in criminal procedural evidence. Evidence obtained through investigative measures often serves as the basis of the criminal prosecution process. However, in this process, problems related to legality, justice and protection of human rights arise. According to statistics, in Germany, in the process of proving criminal cases, the evidence obtained from investigative activities is used in approximately 30-40% of cases. However, there are difficulties in using these evidences in court in a legal and truthful manner.

Key words: operational investigative activities, criminal procedural proof, legality, justice and protection of human rights, evidence.

КИРИШ

Жиноят-процессда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш жиддий ҳуқуқий ва амалий муаммоларга дуч келмоқда. Бугунги кунда жиноятларнинг сони ортиб бормоқда, хусусан, 2023-йилда рўйхатга олинган жиноятлар сони 104096(бир юз тўрт минг

тўқсон олти) тани ташкил етган. Шунингдек, хорижий давлатларга юзланадиган бўлсак, Германия Федерал Жиноят Полиция бошқармаси (БКА) томонидан олиб борилган тадқиқотларга кўра, тезкор тергов давомида олинган далилларнинг тахминан 20 фоизи судлар томонидан инсон ҳуқуқлари ёки тегишли жараённинг бузилиши туфайли рад етилади, бу қатъий қонуний стандартларга риоя қилиш муҳимлигини таъкидлайди.

Франсия ва Италия каби Европа Иттифоқи мамлакатларида тезкор-қидирув маълумотлари ҳам текширилади, айниқса далилларни олиш усуллари гумонланувчиларнинг шахсий дахлсизлигини ўз ичига олган бўлса, кўпинча бундай далилларни Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенциясини бузганлиги сабабли чиқариб ташлашга олиб келади. Қўшма Штатларда тезкор-қидирув хулосаларининг мақбуллиги ҳақидаги саволлар айниқса долзарблашиб бормоқда, чунки тегишли суд қарорларисиз тўпланган маълумотлар суиистеъмолликнинг олдини олиш учун судлар томонидан мунтазам равишда рад етилади. Ушбу халқаро мисоллар ва статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, қонунийлик, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва тезкор-қидирув маълумотларининг ишончилиги масалалари жиноят процессида адолатни таъминлаш учун долзарблигича қолмоқда.

Ҳозирда тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширишда инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва уларга риоя етишда бир қатор камчиликлар ҳам кузатишмоқда. Жумладан, гумонланувчини тезкор-қидирув тадбири вақтида ушлаш чоғида гумонланувчини ҳақорат қилиш ва унинг шаъни ва қадир-қимматини ҳурмат қилмаслик ҳолатлари оммавий ахборот воситаларида кузатилиб турибди. Ушбу хатти-ҳаракатлар қуйидаги нарматив ҳужжатларда тақиқланганлигини кўришимиз мумкин: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ВИИ боби - Шахсий ҳуқуқ ва еркинларда инсоннинг ҳуқуқ ва еркинликлари берилган. Унинг 26-моддасига кўра инсоннинг шаъни ва қадр-қиммати дахлсиз эканлиги, ҳеч нарса уларни камситиш учун асос бўлиши мумкин эмаслиги келтирилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 344-сонли – “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида” қонунининг 4-моддасида ҳам ушбу ҳуқуқни таъминлаш уларнинг вазифаси қилиб белгиланган. Қолаверса, халқаро амалиётга ҳам назар ташлайдиган бўлсак, Германия жиноят процессуал кодексининг 136-моддасида: “Германияда тезкор-қидирув жараёнида гумон қилинувчининг ҳуқуқлари бузилган ёки процессуал қоидаларга риоя қилинмаса, бундай далиллар судда номақбул деб топилиши мумкин.” Юқоридаги тартиб белгиланган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ушбу юқоридаги тезкор-қидирув тадбирлари фаолияти натижаларининг муаммоларини ҳал қилиш юзасидан қуйидагича таклиф беришим мумкин:

- Ахлоқ кодексини ишлаб чиқиш, унинг ижро ва назоратини кучайтириш. Унда Ички ишлар органлари ходимларининг ўз хизмат вазифаларини бажаришда инсон қадр-қиммати ва ҳуқуқларини ҳурмат қилиш талабларини ўз ичига олган ахлоқ кодексини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Ушбу нормаларни бузиш жиддий интизомий жазога, шу жумладан жиддий ҳолатлар учун ишдан бўшатишга олиб келиши керак.

Кейинги учрайдиган муаммолардан яна бир бу шахсий ҳаётга аралашишдир. Ўзбекистон қонунчилигида шахсий ҳаётнинг ҳимояси ва уй-жой дахлсизлиги Конституция билан ҳимояланган ва жиноят процессида устувор аҳамиятга ега.

Кузатув, тинглаш ва электрон кузатув каби кузатув фаолияти кўпинча бу ҳуқуқларни бузади. Агар суд шахсий дахлсизликка аралашувни ҳаддан ташқари деб топса, мутаносиблик тамойилига асосланиб, бундай далилларни истисно қилиши мумкин. Шундай экан, далилларни тўплаш учун тезкор-қидирув фаолиятида мутаносиблик тамойилига риоя қилиш муҳим жиҳат ҳисобланади. Бу шуни англатадики, тезкор чоралар фақат асосли еҳтиёж ва етарли асослар мавжуд бўлганда жоиздир. Ушбу амалиётдаги камчиликлар қуйидаги норматив ҳужжатларда тақиқланганлигини кўришимиз мумкин: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ВИИ боби - Шахсий ҳуқуқ ва еркинларда инсоннинг ҳуқуқ ва еркинликлари берилган. Унинг 27-моддасида: “Ҳар ким еркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига ега” эканлигини белгилаб қўйилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 344-сонли – “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида” қонунининг 7-моддасининг бешинчи қисмида: “Инсоннинг шахсий ҳаёти ҳолатларига оид маълумотларнинг ошкор етилишига олиб келадиган, унинг ҳаётини, соғлиғини хавф остига қўядиган, шаъни ва кадр-қимматини камситадиган ҳаракатларни амалга ошириш тақиқланади.”

Ушбу юқоридаги тезкор-қидирув тадбирлари фаолияти натижаларининг муаммоларини ҳал қилиш юзасидан қуйидагича таклиф беришим мумкин:

- Мулоқотни кучайтириш принципини Ўзбекистон Республикасининг 344-сонли – “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида” қонунининг 5-моддасига қўшимча принцип қилиб киритиш. Унда тергов ва жиноий иш ниҳоясига етгач, шахсий дахлсизлик ҳуқуқлари бузилган шахслар, агар бу терговнинг боришига хавф туғдирмаса, хабардор қилиниши кераклиги. Бундай амалиёт, масалан, Германияда мавжуд бўлиб, у ерда фуқаролар суд жараёнининг охирида уларнинг шахсий дахлсизлигига таъсир қилувчи фаолият ҳақида хабардор қилинади, бу уларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва бузилиш ҳолатларида шикоят қилиш имконини беради.

Германия жиноят процессуал қонунчилигида тезкор-қидирув фаолияти натижасида олинган далиллардан фойдаланиш масаласи.

Германия қонунчилиги бўйича ушбу фаолият натижасида олинган далилларга еътибор қаратадиган бўлсак, унда инсон ҳуқуқларига оид талабларга қатъий еътибор қаратилишини кўришимиз мумкин. Шунингдек, Германия тезкор-қидирув фаолиятига оид қонунлар ва уларга тегишли моддалар асосида қуйида асосий масалалар ёритиб ўтамыз.

Шунингдек, ушбу масала бўйича немис профессор ва фан докторларининг фикрларини ҳам кўриб чиқамиз.

Германия жиноят процессуал кодексига кўра, ноқонуний усуллар билан олинган далиллар одатда судда рад етилиши белгиланган. Бу уларда "Бешеисвершертунгсвербот" - Далиллардан фойдаланишнинг тақиқланиши деб аталади. Германия жиноят процессуал кодекси 136-моддасига кўра, тергов жараёнида ножўя усуллар – босим ўтказиш, зўравонлик қилиш ёки алдов орқали олинган далиллардан фойдаланишни тақиқлайди. Агар далил нотўғри усуллар билан олинган бўлса, судда бундай далиллар қабул қилинмаслиги белгиланган. Шунингдек, Германия жиноят процессуал кодексининг 100А ва 100Б моддаларида: Телефон тинглаш ва бошқа коммуникацион кузатувлар фақат суднинг рухсати билан амалга оширилиши кераклиги белгиланган.

Агар бундай кузатув ёки тинглаш рухсациз амалга оширилган тақдирда, бу далиллар ноқонуний ҳисобланиши ва суд томонидан қабул қилинмаслигига олиб келиши мумкин.

Бу қонуний нормалар асосида Германия судлари далилларнинг қонунийлигини қатъий назорат қилади ва прокурор ёки ички ишлар органлари тезкор-қидирув ходимлари ноқонуний усулларни қўллаган тақдирда, далиллар суд исбот тизимида қабул қилинмаслигига олиб келади. Ушбу ҳолатни олдини олиш учун тезкор-қидирув ходимлари пропорционаллик тамойилига риоя қилиш кераклиги талаб қилинади. Пропорционаллик тамойили Германия Конституцияси ва Германия жиноят процессуал кодексига риоя қилиш талаби кўзда тутилган. Бу тамойил, тезкор-қидирув фаолияти чоғида қўлланиладиган усуллар жиноят оғирлигига ва далилни тўплаш заруриятига мос келиши кераклигини таъкидлайди. Германия Конституциясининг 1-моддаси ва 2-моддасида: Шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва шахснинг кадр-қиммати Германия Конституциясининг биринчи ўрнида туради. Ҳар қандай тезкор-қидирув чоралари шахсий ҳаётга ҳаддан ташқари аралашмаслиги лозим, чунки бу фуқароларнинг асосий ҳуқуқларини поймол қилишга олиб келади.

Германия жиноят процессуал кодекси 160-моддасида: Прокуратура ва тергов органлари жиноят далилларини йиғиш жараёнида пропорционалликни сақлашлари шарт.

Агар далиллар тўплашда ортиқча куч ишлатилса ёки ножўя усуллар қўлланса, бундай далиллар суд жараёнида фойдаланишга яроқсиз деб топилиши мумкин.

Далилларнинг ҳақиқийлиги таъминлашда ва қонуний рухсат беришда далиллар қонуний усуллар орқали олинган бўлиши керак. Масалан, яширин кузатув ва мониторинг жараёнлари фақат суднинг рухсати билан амалга оширилиши мумкин.

Германия жиноят процессуал кодекси 102 ва 105-моддаларида: Уй қидируви ва шахсий ҳужжатлар текшируви фақат суд ёки прокурор рухсати билан амалга оширилиши лозимлиги белгиланган. Рухсациз амалга оширилган бундай чоралар натижасида олинган далиллар ноқонуний ҳисобланади ва судда қабул қилинмайди.

Жиноят процессуал исботлашда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш муаммоларини ўрганишда немис фан доктирлари ва профессорларнинг фикрлари.

Профессор Клаус Волк(Мюнхен Университети) - Германия жиноят процессуал ҳуқуқ мутахассиси, далиллардан фойдаланиш тақиқланиши тизимини ҳимоя қилиб, бу тизимнинг адолат ва инсон ҳуқуқларини таъминлашдаги муҳимлигини таъкидлайди. Унга кўра, ноқонуний олинган далилларнинг суд жараёнида рад етилиши суд тизимини адолатли сақлашга ёрдам беради. Профессор Волкнинг фикрича, Германия суд тизими бу тамойил орқали адолатни кафолатлайди ва ноқонуний далиллар ишончсиз бўлиб, одил судловга зарар етказиши мумкинлигини айтади.

Профессор Ханс-Хейнрих Жесческ ҳам ушбу мавзуда катта тадқиқот олиб борган ва унинг фикрича, Германияда жиноят исботлашда далилларнинг қонунийлиги ва ҳаққонийлиги муҳим аҳамиятга эга. У “шахсий ҳаётга аралашиб жуда чекланган бўлиши керак, ва далилни қонунга хилоф усуллар билан олиш, демократик жамиятда ўз ўрнини топмайди,” деб таъкидлайди. Жесческ инсон ҳуқуқлари ва адолат тамойилларига риоя қилишни барча тезкор-қидирув жараёнларида муҳим деб ҳисоблайди.

Профессор Тхомас Фисчер, жиноят процессуал ҳуқуқи бўйича немис мутахассиси, жиноят процессида далилларнинг қонунийлигига катта ётибор қаратиш лозимлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, далилларни ноқонуний усуллар билан йиғиш жиноят процессуал тизимининг ўзига нисбатан ишончсизликни келтириб чиқаради. Фисчер суд тизимида қонунга риоя қилиш ва шаффофликни сақлаш муҳимлигини ва "Бешеисвершертунгсвербот" тамойилига амал қилиш адолатли судловни таъминлашда зарур эканини айтади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Ўзбекистон қонунчилиги ва Германия қонунчилигидаги жиноят процессуал исботлашда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланишда жиноят процессида далилларнинг қонуний усулларда олинган бўлишига катта ётибор қаратади. Шунингдек, Германияда Бешеисвершертунгсвербот, яъни ноқонуний олинган далиллардан фойдаланишни тақиқлаш тамойили, Германияда адолат ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг муҳим таркибий қисми эканлигини тасдиқлайди.

Тезкор-қидирув фаолияти жараёнида қонунга риоя қилинмаган бўлса, суд бундай далилларни қабул қилмайди. Шунингдек, Германияда нуфузли профессор ва ҳуқуқшунослар ҳам бу тамойилларни қўллашни ҳимоя қилиб, демократик жамиятда адолат тамойилларини сақлаш муҳимлигини таъкидлайдилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - 30.04.2023 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида қонуни - 25.12.2012 йилдаги ЎРҚ-344-сон.
3. Германия Конституцияси - https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html.
4. Германия жиноят процессуал кодекси – German code of criminal procedure (Strafprozeßordnung).
5. https://www.bka.de/EN/Home/home_node.html The development of the Bundeskriminalamt.
6. Анусчеҳ Фараҳат, Тхе Герман Федерал Конституционал Соурт Ин: Тхе Мах Планск Ҳандбоокс ин Еуропеан Публис Лаш. Волуме 3. Едитед бй: Армин вон Богдандй, Петер М Хубер, Чристоф Грабеншартер, Охфорд Университй Пресс (2020).
7. стат.уз.